

ECELİN DEĞİŞKENLİĞİ DÜŞÜNCESİNİN NASLARDAKİ REFERANSLARI

Nezir MAVİŞ*

Makale Bilgisi

Makale Türü: Araştırma Makalesi, **Geliş Tarihi:** 7 Aralık 2021, **Kabul Tarihi:** 7 Şubat 2022, **Yayın Tarihi:** 31 Mart 2022, **Atıf:** Maviş, Nezir. "Ecelin Değişkenliği Düşüncesinin Naslardaki Referansları". *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi* 22/1 (Mart 2022): 455-482.

<https://doi.org/10.33415/daad.1033358>

Article Information

Article Types: Research Article, **Received:** 7 December 2021, **Accepted:** 7 February 2022, **Published:** 31 March 2022, **Cite as:** Maviş, Nezir. "The Traces of the Death's Variability Idea in the Verses". *Journal of Academic Research in Religious Sciences* 22/1 (March 2022): 455-482.

<https://doi.org/10.33415/daad.1033358>

Öz

İnsan ecelinin mahiyeti tartışılmalı bir konu olmuştur. Yoksulluk, hastalık, kazâ ve savaş gibi arızî durumların insanın yaşamına olumsuz yansıdığı; sağlık, huzur ve refahın ise olumlu yansıdığı bilinmektedir. İnsanın yaşama süresinin sünnetullah kapsamındaki biyolojik, toplumsal ve diğer yasa ve şartlarla kuşatılması, yaşlılık dönemine kadar yaşamada tercih ve etkisinin bulunduğunu düşündürmekte, bu da bireyin kaderci anlayıştan sıyrılarak kendisinin ve başkalarının yaşamını koruma bilincini pekiştirmektedir. Bu durum, ecele ilişkin ilahi takdirin her insanın yaşayacağı değişmez bir süre mi yoksa insana belli bir yaşama kapasitesi mi belirlediği ve bunlardan ikincisinin ilahi ilimde değişim anlamına gelip gelmediği sorularını gündeme getirmektedir. Makalemizin amacı, bu sorulara naslar temelinde cevap aramaktır. Bunu yaparken konuyla ilgili örnek nasların yorumları üzerinde durulacak, müfessirlerin bu nasları nasıl yorumladıkları irdelenecek, gerektiği yerlerde Mu'tezilî ve Sünnî görüşlere başvurulacaktır. Böylece ecelin değişmezliği ve değişkenliği görüşlerinden hangisinin naslarla, insan özgürlük ve sorumluluğuyla ve eceli sınırlayan sünnetullah kapsamındaki yasalarla uyum halinde olduğu tespit edilmeye çalışılacaktır.

* Dr., Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi, İslami İlimler Fakültesi, Kelâm ve İslâm Mezhepleri Tarihi Anabilim Dalı. Ph.D., Muğla, Türkiye, nezirmavis@mu.edu.tr, <https://orcid.org/0000-0001-9762-9849>.

Anahtar Kelimeler: Kelâm, nas, ecel, takdîm, te'hir.

The Traces of The Death's Variability Idea in the Verses

Abstract

The nature of human death has been a controversial issue. Poverty, illness, accident, and war are reflected in people's lives negatively; It is known that health, peace and well-being reflect positively. The fact that man's life span is surrounded by biological, social and other laws and conditions within the scope of sunnah makes us think that he has a choice and effect on living until old age, and this reinforces the consciousness of protecting the life of himself and others by getting rid of the fatalistic understanding of the individual. This situation raises the questions of whether the divine providence regarding death determines an unchanging period for every human being or a specific capacity to live and whether the latter means a change in religious science. The purpose of our article is to seek answers to these questions based on the texts. While doing this, the interpretations of good verses on the subject will be emphasized how the commentators interpret these verses will be examined, and Mu'tazilite and Sunni views will be consulted when necessary. Thus, it will be tried to determine which of the views of the immutability and variability of the time is in harmony with the scriptures, human freedom and responsibility, and the laws within the scope of sunnatullah that limit the time.

456 | db **Keywords:** Kalâm, verse, death, procrastination, delay.

Giriş

Allah, canlı ve cansızlar için bir varoluş süresi takdir etmiştir. İnsanlardan bir kısmı doğal bir şekilde yaşlandıktan sonra ölürlen diğer bir kısmı erken yaşlarda savaş, hastalık, trafik kazası ve doğal afet gibi arızî bir sebeple yaşamını yitirebilmektedir. İnsanın yaşamının bu sebeplerle kesintiye uğrayabilmesi, onun için önceden takdir edilen ecelin/sürenin değişken olduğunu düşündürmektedir.

Erken dönemlerden itibaren tartışılmalı olan bu mesele ilmîlikten ziyade mezhebî sâiklerle şekillenmiştir. Konuya insan özgürlük ve sorumluluğu açısından bakan Mu'tezile'ye mensup bazı âlimler, yaşamın bazı şartlarla kuşatıldığından hareketle, bu hususla ilgili nasları akıl ve sünnetullah ışığında te'vil ederek insan ecelinin/yaşama süresi ya da kapasitesinin değişken olduğunu savunmuşlardır. Buna karşı insan fiillerini de kapsayacak şekilde her şeyi ilahi takdir daire-sine sokan Sünnî ekolün temel fırkalarından *cebr-i mutavassıt* diye nitelenen Eş'arîlik düşüncesine mensup âlimlerin çoğunluğu, insanın yaşama süresini/kapasitesini önceden ilahi takdirle belirlenen, değişmez bir zaman dilimi şeklinde görmüşlerdir.

Ecelin değişkenliği düşüncesinin naslardan referans alıp almadığını ortaya koymayı amaçlayan bu makalede ayet ve hadislerin yanında, konuyla ilgili Sünnî ve Mu'tezilî yorumlara da yer verilmekte-

dir. Bu amaçla, önceden takdir edilen ecelin arızî durumlardan etkilenip etkilenmediği; ecelin, arızî nedenlerle ölen insanın ömrünün son haddine ulaşmadan hayatını yarıda kesen bir yaşama kapasitesi mi yoksa ezeli takdirle belirlenmiş sabit, cebrî, zamansal bir limit mi ifade ettiği ve şayet ecel değişken bir yaşama kapasitesi ise bunun Allah'ın ilim ve takdirinde değişim anlamına gelip gelmediği sorularına cevap aranmaktadır.

1. Kur'ân Ayetlerinde Ecelin Değişkenliği

Ecel kelimesi bir şey için konulmuş süre; bir borcun ödenme vakti, kadının iddet süresi, insanın yaşam süresi ve ölüm vakti gibi anlamlara gelmektedir.¹ Ayetlerde ecel sözlük anlamına uygun şekilde; borcun ödenme zamanı (el-Bakara, 2/282) mevt/ölüm (el-A'râf, 6/34), belirli ve geçerli süre (el-Kasas, 28/28), kâfirlerin helâkı (el-A'râf, 6/185), boşanan kadının iddet/bekleme süresi (el-Bakara, 2/231), azap ve müeyyide (Nûh, 71/4) manalarında kullanılmıştır.²

Ayetlerde ecelin, bir şeyin varlığının/yaşamının idame ettirileceği süre ve bu sürenin sonu/bitimi anlamında kullanıldığı görülmektedir. Bu sürenin maksimum düzeyde kullanıp kullanılmamada insanın etkisinin bulunmadığını söyleyen ecelin değişmezliği düşüncesinin buna delil getirdiği nasların başında, "*Her ümmetin bir eceli vardır. Ecelleri gelince ne bir an geri kalırlar ne de bir an ileri gidebilirler.*"³ meâlindeki *وَلِكُلِّ أُمَّةٍ أَجَلٌ فَإِذَا جَاءَ أَجْلُهُمْ لَا يَسْتَأْجِرُونَ سَاعَةً وَلَا يَسْتَأْجِدُونَ* ayeti gelmektedir. Buradaki ecel kelimesinin elçi olarak anlaşıldığını, buna göre ayetin; kendilerine Allah'ın elçisi geldiğinde onu yalanlayan ümmetlerin helâke uğrayacağı anlamını ifade ettiğini belirten Mâtürîdî (ö. 333/9447), ayrıca ayetin ümmetin bir ecelinin bulunduğu şeklinde anlaşıldığını da söylemektedir.⁴

Eceli, önceden belirlenmiş sürenin bitimini belirten muvakkat/geçici vakit diye açıklayan Fahreddin er-Râzî (ö. 606/1210), yu-

¹ Ebû'l-Kâsım el-Hüseyn b. Muhammed er-Râğıb el-İsfehânî, *el-Müfredât fi ğaribi'l- Kur'ân* (b.y.: Mektebetü Nizâr Mustafa el-Bâz, ts.), 13; Muhammed Abdürraûf b. Münâvî, *et-Tavkîf 'alâ mühimmâti't-te'ârîf*, thk. Abdülhamit Salih Hamdan (Kahire: Âlemü'l-Kütüb, 1990), 39; Ebû Nasr İsmâil b. Hammâd el-Cevherî, *eş-Şihâh*, thk. Muhammed Muhammed Tâmir (Kahire: Dârü'l-Hadis, 1430/2009), 26.

² Ebû't-Tâhir Mecdüddîn Muhammed b. Ya'küb b. Muhammed el-Firûzâbâdî, *Beşâirü zevi't-temyiz fi leîâifi'l-kitâbi'l-'azîz*, thk. Muhammed Ali en-Neccâr (Kahire: y.y. 1996), 2/108. el-A'râf, 6/34.

³ Ebû Mansûr Muhammed b. Muhammed b. Mahmûd el-Mâtürîdî, *Te'vilâtü'l-Kur'ân - Te'vilâtü Ehli's-sünne*, thk. Fâtuma Yûsuf Eshamî (Beyrut: Müessesetü'r-Risâle Nâşirîn, ts.), 3/393-394; Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed b. Ebî Bekr b. Ferh el-Kurtubî, *el-Câmi' li-aḥkâmi'l-Kur'ân* (Kahire: Dârü'l-Kütübî'l-Mısıryye, 1353/1935), 2/226.

karıdaki ayette geçen ecel kelimesine dair farklı yorumları aktarmıştır. İbn Abbâs (ö. 68/687-88), Hasan el-Basrî (ö. 110/728) ve Mukâtil b. Süleymân'dan (ö. 150/767) gelen yorumda; Allah'ın, elçilerini yalanlayan her ümmete bir mühlet verdiği ve azabı hak ettikleri o an gelmeden onlara azap etmediği fakat vakit girince de mutlaka azabını gönderdiği belirtilmektedir. Bir diğer yorum ise insanın değişmez bir ecelinin bulunduğu ve vakit girince ölümünde takdim/erkene alma ya da te'hirin/ertelemenin söz konusu olmadığı şeklindedir. Bunlardan ilkinin evlâ gören Râzî'ye göre, Allah'ın burada insandan değil de ümmetten söz etmesi ve vâid konusunda ümmeti zikretmesinin daha baskın olması bunun teyididir. Fakat bu yorumun da her bir ümmete azap indirilmesine dair belirli bir vaktin olmasını gerektirmesi ve bunun ümmet-i Muhammed için geçerli olmaması için böyle olmadığını göstermektedir. Yine ikinci görüşe göre ayete anlam verildiğinde her insanın takdim ve te'hir edilmeyen bir ecelinin bulunduğu, dolayısıyla maktulün eceliyle öldüğü ve Allah'ın bu eceli takdim ve te'hire güç yetiremediği söylenmiş olur ki bu da O'nu kâdir ve muhtar bir ilah olmaktan çıkarmak demektir.⁵

458 | db

el-A'râf, 34. ayetindeki ecel kelimesini tefsir ederken *sünnetullah* gereğince her ümmete, iman etmeleri için bir süre tanıdığını hatırlatan Muhammed et-Tâhir b. Âşûr'a (ö. 3879-1973) göre buradaki ecel; şayet müşrikler ilahi mesajı inkâr ederlerse onlara gelecek azap anlamındadır. Ayetteki ecel lafzı azap için belirtilen süreyi ifade ettiğinden azap yerine kullanılmıştır ve müşriklerin azaba uğratılması için takdir edilen sürenin bitimini ifade etmektedir. Buna göre ayetteki ecelin; (I) imhâl/verilmiş süre, (II) bu sürenin bitimi şeklinde iki farklı zamanı ifade ettiği ve sürenin bitiminde kullanıldığı ya da ertelendiğinde şüphe bulunmamaktadır. Kur'ân'da bu iki kullanım da yaygındır. "Bu iki süreden hangisini doldurursam doldurayım, bana haksızlık yok!"⁶ meâlindeki *لَئِنَّمَا الْأَجَلَيْنِ فَصَيَّبْتَ فَلَا عُذْوَانَ عَلَيَّ* ayeti bu kullanımlardan ikincisine, "(Ey rabbimiz!)...bize verdiğin sürenin sonuna ulaştık."⁷ meâlindeki *وَبَلَّغْنَا أَجَلَنَا الَّذِي أَجَّلْتَ لَنَا* ayeti ise ilk kullanım olan ecele ve bu ecel içerisinde belli bir fiil için önceden belirlenmiş vakit anlamın-

⁵ Ebû Abdillâh (Ebû'l-Fazl) Fahrüddin Muhammed b. Ömer b. Hüseyin er-Râzî et-Taberistânî, *Tefsîrü Fahrî'r-Râzî -el-Müştehir bi't-Tefsîri'l-kebir ve Mefâtihi'l-ğayb-* (Beyrut: Dârü'l-Fikr, 1401/1981), 14/72.

⁶ el-Kasas, 28/28.

⁷ el-En'âm, 6/128

daki ikinci kullanıma örnektir.⁸ Müfessirler bu ayette geçen ecele ölüm ve kıyamet gününü anlamlarını vermişlerdir.⁹

el-A'râf, 34. ayetinde geçen ecel kelimesini etraflıca değerlendiren Râzî ve İbn Âşûr'un buradaki eceli insanın yaşama kapasitesine ilişkin değişken bir süre şeklinde tefsir ettikleri ve bunu Allah'ın kudretinin göstergesi olarak değerlendirdikleri görülmektedir. Bu ayet bağlamında ecelin değişkenliği; ilahi mesajı inkârda direten Hz. Yûnus'un kavmi için Allah'ın, şayet iman etmezlerse onlara helâk edici bir azap indireceğini bildirmesindeki gibi celin şarta bağlı süre olmasıdır. Kur'ân, kavminin kendisine iman etmediği Hz. Yûnus'un öfkelenerek onlardan ayrılıp¹⁰ bir gemiyle uzaklaştığını,¹¹ balıkla yaşadığı malum serencamından¹² sonra, duâsı kabul edilerek sahil-i selâmete çıkarıldığını,¹³ geri döndüğünde kavminin pişman olup iman etmeleriyle başlarına geleceği haber verilen azaptan kurtulup bir süre daha nimetlerden faydalandırıldıklarını, "*Nitekim onlar iman edince dünya hayatındaki zillet azabını üstlerinden kaldırmış ve kendilerine belirli bir süreye kadar yaşama imkânı vermiştik*"¹⁴ meâlindeki اٰمَنُوۡا كَشَفْنَا عَنْهُمۡ عَذَابَ الْجَزِيۡ فِي الْحَيٰوةِ الدُّنْيَا وَمَتَّعْنٰهُمْ اِلٰى حِيۡنٍ ayetiyle dile getirmektedir.

db | 459

el-Kasas, 28. ayette geçen ecel kelimesi önceden belirlenmiş, kesin ve muallak iki ayrı süre anlamında kullanılmıştır. Bu ifade Hz. Mûsâ'nın, sekiz yıl çalışması ve eğer isterse süreyi on yıla tamamlaması karşılığında kızlarından birini kendisiyle evlendireceğini söyleyen Hz. Şuâyb'a verdiği cevaptır. İbn Âşûr'un buradaki ecel kelimesini önceden belirlenmiş muvakkat bir süre ve bu süre kapsamında yapılacak belirli fiil şeklinde, değişken bir zaman dilimi olarak yorumladığından söz etmiştik. Buradaki ecelin bir sözleşme konusu olması, onun sözlük anlam bakımından insan eceliyle kıyaslanmasına engel değildir. Bu kıyasta şöyle söylenebilir: Allah, insan için anne rahminden dünyaya, oradan da ahirete yol alan bir ömür/*ecel-i müsemma* belirlemiş ve onu kesintiye uğratabilen arızlarla kuşatmıştır. Dolayı-

⁸ Muhammed et-Tâhir b. Muhammed b. Âşûr et-Tünisî, *Tefsîrû't-tahrîr ve't-tenvîr* (Tunus: ed-Dârü't-Tünisiyye, 1984), 8/103-104.

⁹ Mâtürîdî, *Te'vilât*, 2/175; Taberî, *Tefsîr*, 3/348; Ebü'l-Fidâ' İmâdüddîn İsmâîl b. Şihâbiddîn Ömer b. Kesîr b. Dav' b. Kesîr el-Kaysî el-Kureşî el-Busrâvî ed-Dımaşkî eş-Şâfî, *Tefsîrû'l-Kur'âni'l-'azîm*, thk. Sâmî b. Muhammed es-Seleme (Riyad: Dârun Tayyibe, 1418/1997), 3/339.

¹⁰ el-Enbiyâ, 21/87.

¹¹ es-Sâffât, 37/140.

¹² es-Sâffât, 37/141-142.

¹³ el-Kalem, 68/49.

¹⁴ Yûnus 10/98.

sıyla insan bu değişken süre içerisinde deprem, sel, fırtına gibi ilahi takdire dayanan musibetlerin yanında; hatalı davranmak, yanlış zamanda ve yerde bulunmak gibi arızî sebeplerle de hayatını kaybedebilmektedir. Zira Allah, وَمَا أَصَابَكُمْ مِنْ مُصِيبَةٍ فِيمَا كَسَبْتُمْ أَيْدِيَكُمْ “Başınıza gelen her musibet kendi yapıp ettikleriniz yüzündendir.”¹⁵ buyurarak zahiren insanların dahli yokmuş gibi görünen doğal afetlerin de onların yaptıklarının bir sonucu olduğunu beyan etmektedir.

Yukarıdaki ayette geçen musibet insanın yaptığı maddî hatalar ya da çoraklık, kıtlık, düşmanın galip gelmesi gibi kendisinden kaynaklanmayan ve tüm canlıları kapsayan umumî durumları içermektedir. Musibetler insanlar için birer uyarı ve öğüt olduğu gibi yaptıkları kötülükler için de kefâret olup Allah'ın hikmeti gereğince çocuklar ve iyiler için ahirette bir karşılığa dönüşecektir. Yaptıkları kötülükler yüzünden insanlara musibetlerin isabet etmesi caizdir. Dolayısıyla böyle bir durumla karşılaşanların kendi nefsinin muaheze edip tevbe ve istiğfârda bulunmaları lazımdır.¹⁶

460 | db

eş-Şûrâ, 30. ayette insanın başına gelen musibetlerin, yapıp ettiklerinin neticesi olduğu belirtilirken gerek evrendeki fiziksel ve sosyal yasaları görmezden gelmeleri ve gerekli önlemleri almamaları, gerekse Allah'a isyan olan davranışlarda bulunmaları sebebiyle dünyada karşılaştıkları sıkıntı, acı ve felâketlerin kendi kusurlarının bir sonucu olduğuna dikkat etmeleri istenmektedir.¹⁷

el-Kasas, 28 ve eş-Şûrâ, 30. ayetlerine ilişkin yukarıdaki yorumlar, ecelin değişkenliğini ortaya koymaktadır. İnsanın bir cana kıymak gibi doğrudan kendisinin sebep olduğu ölümlerin yanında, kendisiyle doğrudan ilişkili olmayan ve birçok insanın ölümüne yol açan musibetlerde de dolaylı bir tesirinin bulunması, her iki durumda gerçekleşen ecelerde insanın bir role sahip ve bundan sorumlu olduğunu göstermektedir.

“Ki Allah bir kısım günahlarınızı bağışlasın ve size belirli bir vadeye kadar süre tanısin.”¹⁸ meâlindeki يَغْفِرْ لَكُمْ مِنْ ذُنُوبِكُمْ وَيُؤَخِّرْكُمْ إِلَىٰ أَجَلٍ مُّسَمًّى ayeti de ecelin değişkenliğini açıkça göstermektedir. Ebû Cafer et-Taberî (ö. 310/923), Allah günahlarınızı bağışlasın, sizi suda boğulmak ya da başka şekilde bir azapla helâk etmeyip ecellerinizi ertele-

¹⁵ eş-Şûrâ, 42/30.

¹⁶ Mâtürîdî, *Te'vilât*, 4/408.

¹⁷ Hayreddin Karaman ve dğrl., *Kur'an Yolu Türkçe Meâl ve Tefsir* (<http://www.insanveislam.org/FileUpload/ep813891/File/kuran-yolu.pdf>), 4/752.

¹⁸ Nüh, 71/4.

sin anlamını verdiği bu ayetin; şayet Allah'a itaat eder ve O'na taparsanız, *Ümmü'l-kitap'ta* yazmış olduğu süreye kadar ecelinizi ertelesin diye anlaşıldığını belirtmiştir.¹⁹ Ebû Abdullah el-Kurtubî (ö. 671/1273) ise İbn Abbâs'ın, "...size belli bir vadeye kadar süre tanısin." ifadesini, ömürlerinizi ertelesin/uzatsın diye tefsir ettiğini aktarmaktadır. Bunu Allah'ın, insanları yaratmadan önce şayet iman ederlerse ömürlerini bereketlendireceğini, iman etmezlerse uğratılacakları azabı çabuklaştıracağını yazmıştır diye açıklayan müfessir, ayetle ilgili farklı yorumlara da yer vermektedir. Bunlardan Mukâtil b. Süleymân'ın yorumuna göre söz konusu ifade; ecelleri gelinceye kadar Allah'ın onlara sağlık ve afiyet vermesi, onları kıtlık ve sıkıntıya uğratmaması; Ebû İshâk ez-Zeccâc'a (ö. 311/923) göre ise Allah'ın insanlara yönelik azabını ertelemesi, böylece onların azap ile yok edilenler gibi ölmemeleri anlamındadır.²⁰ Aynı ifadeyi dünyevî hayra yönelik ilahi bir vaat olarak değerlendiren İbn Âşûr'a göre bu hayır uzun ömürdür. Arız ve kederle iç içe yaşayan insanın bekâ isteği onun karakteristik özelliklerindedir. Bu, insanın türünü devam ettirmeye gayret etmesi için Allah tarafından cibilliyetine konulan bir kanundur. Ayette geçen te'hir kelimesi, bir şeyin ecelini uzatma ve genişletme, ecel-i müsemmâ ise Allah'ın insanlar için önceden takdir ettiği belirli süre anlamındadır ki hadiste de meleğin, anne rahmindeki cenine ruh üflendiğinde yazdığı belirtilen ecel²¹ işte budur.²²

Nûh, 4. ayette Allah, Nûh kavminin her bir ferdi, iman etmeleri şartıyla önceden mukadder ecel-i müsemmâya, yani ömürlerini onlar için takdir ettiği yaşama süresinin üst limitine ulaştıracağını ve ölümlerini bu sürenin sonunda yaratacağını, aksi halde ise onları azapla yok edeceğini söylemektedir. Her iki durum da insan ecelinin ilahi takdirle belirlendiğini fakat bu sürenin hangi noktada biteceğinin bazı şartlarla kayıtlı olduğunu göstermektedir.

Müfessirler, "*Sonra ölüm zamanını (ecel) takdir eden ancak O'dur. O'nun katında bir ecel daha vardır.*"²³ meâlindeki *تَمَّ قَضَىٰ أَجَلًا وَأَجَلٌ* ayetinin tefsirinde buradaki ecel kelimelerinin ilkinin dünya hayatıyla, ikincisinin ise ahiret ya da kabir hayatıyla ilgili olduğunu

¹⁹ Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr b. Yezîd el-Âmülî et-Taberî el-Bağdâdî, *Tefsîrî 'l-Taberî - min Kitâbihi Câmi'ü'l-beyân 'an te'vîli âyi'l-Kur'an-*, thk. Abdullah b. Abdulmuhsin et-Türki (Kahire: Merkezü'l-Buhûs ve'd-Dirâsâti'l-Arabiyye, 1422/2001), 23/290.

²⁰ Kurtubî, *el-Câmi 'li-ahkâmi'l-Kur'an*, 18/299.

²¹ Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmâil b. İbrâhîm el-Cu'fî el-Buhârî, *Şahîh* (Dimaşk-Beyrut: Dârü İbn Kesîr, 1423/2002), "Kader", 1.

²² İbn Âşûr, *Tefsîr*, 29/189.

²³ el-En'âm, 6/2.

veya uyku-ölüm benzerliğinden söz eden ez-Zümer, 42. ayetinin delaletiyle bu ecellerden ilkinin uykuya, ikincisinin ise ölüme karşılık geldiğini söylemişlerdir.²⁴ Her iki ecelin de ölüme ilgili olduğunu söyleyenler ise kimi insanların kılıçla öldürülmek, ateşte yanmak, suda boğulmak gibi muvafık olmayan her türlü arızlar nedeniyle hayatlarını kaybetmelerini ayetteki ilk ecel, sağlığını koruyarak ve söz konusu arızlardan korunarak doğal yaşam süresini tükettikten sonra ölmelerini ise ikinci ecel diye tefsir etmiş ve “Musibet okunun ıskala-dığı kişiyi ölüm oku ıskalamaz.” sözünün buna işaret ettiğini söylemişlerdir. (I) İnsanın sağlıklı/genç iken ölmesi (II) Allah’ın kendisi için takdir ettiği yaşama süresinin son sınırı olan haddü’l-hereme eriştikten sonra ölmesi şeklinde iki tür ecelinin bulunduğu ve وَمِنْكُمْ مَنْ يَتُوقِي وَيَمُنُّكُمْ مَنْ يُرَدُّ إِلَىٰ أَرْدَلِ الْعُمُرِ *“İçinizden kimi erken vefat ettirilirken kimi de ömrün en düşkün çağına eriştirilir.”*²⁵ ayetinin buna işaret ettiği, ecel-i müsemmâ konusunda yapılan yorumlar arasındadır.²⁶

el-En‘âm, 2. ayetinin, insanın iki ecelinin bulunduğuna işaret ettiğini belirten Râzî, yukarıda aktarılan yorumları verdikten sonra, İslâm filozoflarının *ecel-i tabiî* ve *ecel-i ihtiramî* şeklinde iki ecel bulunduğuna dair görüşlerinden söz etmektedir.²⁷ İslâm filozofları bu görüşleriyle ayeti Râzî gibi anlamışlardır.²⁸ Canlılar için ecel-i müsemmâ/ecel-i tabiî ve mevt-i ihtiramî/ecel-i ihtiramî şeklinde iki tür ölüm bulunduğunu söyleyen İslâm filozofları, bunlardan ilkinin insan bedeninin zorunlu sebeplerle rutubet ve hararetini kaybetmesi (biyolojik ölüm), ikincisini ise afet ve hastalık gibi arızî nedenlerle gerçekleşen ölüm diye açıklamışlardır. Olaya öldürme fiili bazında bakan Ehl-i sünnet’e göre ise maktul eceliyle ölmüştür ve bu ölüm Allah’ın fiili iledir. Mukadder olan bu ecelin takdim ya da te’hiri söz konusu değildir. Zira Allah, *“Ecelleri gelince ne bir an geri kalırlar ne de bir an ileri gidebilirler.”*²⁹ buyurmuştur. Maktulün ölümünün katilin fiilinden tevellüd ettiğini, dolayısıyla katil fiilinin Allah’a değil, katile ait olduğunu belirten Bağdat Mu‘tezilesi

²⁴ Mâturîdî, *Te’vilât*, 2/96; İbn Kesîr, *Tefsîr*, 3/239; Ebü’l-Kâsım Mahmûd b. Ömer b. Muhammed el-Hârîzmî ez-Zemahşerî, *el-Keşşâf ‘an hakâiki’t-tenzîl ve ‘uyûnü’l-ekâvîl fî vü-cûhi’t-te’vil* (Beyrut: Dârü’l-Mârifet, 1430/2009), 319; Râğıb el-İsfehânî, *el-Müfredât*, 13; İbn Âşûr, *Tefsîr*, 7/129-130.

²⁵ el-Hacc, 22/5.

²⁶ Râğıb el-İsfehânî, *el-Müfredât*, 13.

²⁷ Râzî, *Tefsîr*, 12/161-162.

²⁸ Zeynüddin Mer’î b. Yûsuf b. Ebî Bekr b. Ahmed b. Ebî Bekr el-Kermî, *İrşâdü zevi’l-‘irfân limâ li’l-‘umr mine’z-ziyâde ve’n-noksân*- thk. Meşhûr Hasan Mahmûd Salmân (Amman: Dârü Ammâr, ts.), 46.

²⁹ el-A’râf, 7/34.

ise maktulün öldürülmemesi halinde Allah'ın kendisi için önceden takdir ettiği yaşama süresini (ecel-i müsemma) tamamlayacağı görülmüştür. Onlara göre katil maktulün ecelini takdim ederek değiştirmiştir. Bağdat Mu'tezilesi'nden olan Ebü'l-Kâsım el-Ka'bî (ö. 319/931) hariç kelâmcılara göre ecel birdir, değişmez. Maktulün katil ve ölüm diye iki ecelinin olduğunu düşünen Ka'bî, şayet maktul öldürülmemiş olsa eceli olan ölüm anına kadar yaşayacağını söylemiştir. Eş'arîlik'te ölüm ecele takdim edilmezken, Mu'tezile'de edilmektedir.³⁰

Râzî ve İbn Âşûr gibi Sünnî mütekellim ve müfessirler, İslâm fi-lozofları ve Bağdat Mu'tezilesi'nden bazı âlimlerin ecel anlayışında birleştikleri görülmektedir. Bu birleşime Şi'âyı da dâhil etmek gerekmektedir. Şiî mütekellim ve muhaddis Şeyh es-Sadûk (ö. 381/991) ve öğrencisi Şeyh el-Müfid (ö. 413/1022), Muhammed b. Ya'kûb el-Kuleynî'nin (ö. 329/941) *el-Kâfi* adlı hadis külliyyatında geçen ecel konulu rivayetlerden³¹ hareketle kendisinde ziyadelik ve noksanlık olabilen *gayr-ı mahtûm*/şartlı ve *mahtûm*/kesin diye iki tür ilahi takdir bulunduğunu söylemişlerdir. Şartlı takdir düşüncesini Allah'ın insanlar hakkında önceden verdiği hükmünü, onların davranışlarındaki olumlu veya olumsuz fiilleri nedeniyle sonradan değiştirmesi şeklinde açıklayan Şeyh es-Sadûk'a göre Allah, rahmet bağıyla andığı kulunun ömrünü artırmakta, rahmetini kesme bağıyla andığı kulunun ömrünü ise kısaltmaktadır. Kul zina etse rızkını ve ömrünü kısaltmakta, iffetli olsa arttırmaktadır. Allah'ın şartlı olarak takdir ettiği bu durumlar birer *bedâ*³² örneğidir.³³ Şeyh el-Müfid, şartlı tak-

³⁰ Muhammed Ali et-Tehânevî, *Mevsû'atü keşşâfi ıstılahâtü'l-fünûn ve'l-'ulûm*, thk. Ali Dahrûc, trc. Abdullah el-Hâlidî (Beyrut: Mektebetü Lübnan Naşirûn, 1996), 103.

³¹ bk. Muhammed b. Ya'kûb Kuleynî, *el-Kâfi*, thk. Muhammed Câfer Şemsüddin (Beyrut: Dârü't-Teâ'ruf li'l-Matbûât, 1411/1990), 1/197.

³² Bedâ kelimesi, kişi için önceden var olmayan yeni bir re'yin ortaya çıkması anlamındaki "hudûsu'r-re'y" anlamına gelmektedir (Ebü'l-Fadl Cemâlüddîn Muhammed b. Mükrim b. Manzûr, *Lisânü'l-'Arab* [Beyrut: Dârü Sâdır], 14, 65-66; Mahmûd Muhammed et-Tanahî, *Esrâri'l-luğa -fi'l-kitâb ve's-sünne-* [Mekke: Dârü'l-Feth, 2008], 65-66; Muhammed Abdülazîm ez-Zürkânî, *Menâhilü'l-'irfân fi 'ulûmi'l-Kur'ân*, thk. Fevzâ Ahmed Zümerli [Beyrut: Dârü'l-Kitâbi'l-Arabî, 1415/1995], 2/142). Bedâ'nın terim anlamı ise Allah'ın takdir ettiği bir konuda daha önce kendisine gizli olan bir hususun açığa çıkmasıdır (Ebü'l-Hasen Ali b. Muhammed b. Ali es-Seyyid eş-Şerîf el-Cürcânî, *Mü'cemü't-ta'rifât*, thk. Muhammed Siddîk el-Minşevî [Kahire: Dârü'l-Fadîle, 1357/1938], 39). Sünnî müellifler, Allah'ın ilim ve takdirinde değişim anlamına geldiğini ileri sürerek bedâ düşüncesini şiddetle eleştirmişlerdir. Şiâ ise bedâ'nın Allah'ın takdirinde değişim anlamına gelmediğini vurgulamakta ve onu nesh ile özdeşleştirmektedir (bk. Ebü Câfer Muhammed b. Ali b. el-Hüseyn b. Bâbeveyh el-Kummî eş-Şeyh es-Sadûk, *Kitâbü'l-İ'tikâdât*, thk. Müessesetü'l-İmam el-Hâdî [Kum: Peyâm-i İmam Hâdî, 1433/1971], 10; Ebü Abdullah Muhammed b. Muhammed b. Nûmân el-Bağdâdî eş-Şeyh el-Müfid, *Evâilü'l-makâlât*, thk. Şeyh İbrahim el-Ensârî [Kum: el-Mu'temerü'l-Âlemi li-Elfiyyeti's-Şeyh el-Müfid, 1413/1992], 79-80; Ali b. el-Hüseyn el-

dire ilişkin düşüncesine insan için iki ecelden söz eden el-En'âm, 2. ayet ile bolluk ve bereketi iman şartına bağlayan, وَأَلُو أَنْ أَهْلَ الْقُرَىٰ آمَنُوا وَاتَّقَوْا “O (peygamberlerin gönderildiği) ülkelerin halkı inansalar ve (günâhtan) sakınsalardı, elbette onların üstüne gökten ve yerden nice bereket kapıları açardık.”³⁴ ayetlerini delil getirmektedir.³⁵

el-En'âm, 2. ayetindeki ilk ecel, insan türü için azami ömür süresini kapsayan genel ecel, ikincisi ise bu çerçevedeki şartlı ecel, yani kanun ve alternatifler ile kuşatılmış ecel anlamındadır. Kur'ân'ın diğer ayetlerinde de aynı anlayış teyit edilmektedir. İlk ecel, türe ait takdir edilmiş yaşam süresiyle, ikincisi ise tayin edilmemiş olan tekil ölümlere ilişkindir. Yani iki ecel de insanın dünyadaki yaşamıyla ilgilidir.³⁶

Ecel kelimesinin daha çok hayatın sonu/ölüm anı diye görülmesi, ecel-i kazâ ve ecel-i tabîî kavramlarının yanlış anlaşılmasına yol açmıştır. Gerçekte ecelin sözlük anlamı yanlış anlaşılmaya müsait değildir. İnsan ya doğal yoldan ya da herhangi bir arızî bir sebepten ölebilir. Ecel tek olunca öldürülen de eceliyle ölmüştür. Ancak, sebep olan şartların bertaraf edilmesiyle ölüm gerçekleşmeyebilir. Yani öldürme, katilin Allah'ın emrini çiğneyip iradesini yanlış kullanmasıyla yapılmış fiildir. Öyleyse, “Maktul de eceliyle ölmüştür.” ifadesi, “öldürülmeseydi yaşardı” ihtimalini de içermektedir. Bazı Sünnî âlimlerin yanında, el-Kâdî Abdülcabbâr (ö. 415/1025) gibi âlimler de bu konuda bir kesinlik bulunmadığını belirtmişlerdir. Çünkü ayetlerde belirtildiği üzere, takdir edilen husus ölümdür. Ölüm şekli ise (maktul olayında) insanın irade ve davranışlarıyla ilgilidir. Aksi halde tedbir almak, emir ve yasaklara uymak anlamını yitirmektedir.³⁷

İnsan için takdir edilen potansiyel yaşama süresi, onun fizyolojik yapısına konulmuş, şartlı önermelerle düzenlenmiş bir süredir. Vücudunu, çevresini ve yapısını koruyabilen, bu sürenin bitimine ulaş-

Müsevî eş-Şerîf el-Murtazâ, *Tefsîru 'ş-Şerîf el- Murtazâ -Nefâisü 't-te 'vil-* thk. Müctebâ Ahmed el-Müsevî [Beyrut: Mektebetü'l-İlemî li'l-Matbûât, 2008], 1/176.

³³ Şeyh es-Sadûk, *Kitâbü'l-İ'tikâdât*, 10.

³⁴ el-A'râf, 7/96.

³⁵ Ebû Abdullah Muhammed b. Muhammed b. Nûmân el-Bağdâdî eş-Şeyh el-Müfid, *Taşhîhü i'tikâdâti'l-İmâmîyye*, thk. Hüseyin Dergâhî (Kum: Müessesetü'l-İmam es-Sâdik, 1413/1992), 66-67.

³⁶ Namık Kemal Okumuş, *Kelâmda Ecel Problemi* (Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Temel İslâm Bilimleri Bölümü Kelâm Anabilim Dalı, Doktora Tezi, 2000), 97.

³⁷ Osman Karadeniz, “Ecel ve Ömür”, *Kelâm El Kitabı*, ed. Şaban Ali Düzgün (Ankara: Grafiker Yay. 2013), 669-670.

bilmektedir. İnsan, bedenine konulan yaşama imkânıyla sorumluluğunu yerine getirebilecek, yaptıklarının hesabını verebilecektir. Bu potansiyel süre kapsamında bireysel ölümlerin olması da Allah'ın ilim ve iradesine uygun şekilde tanzim edilmiştir. İnsanlar erzel-i ömre ulaşmak isteseler de arızî nedenler buna mâni olacaktır. İşte bu şekilde engellenen ve sonunda ölüm bulunan ecel, ecel-i müsemmâdır. İlk alan nötr bir süreci, ikincisi de şartlarla nedensel bağ kurulabilen bir alanı ifade etmektedir. Bu alandaki belirlenim de bireysel değil, "Şunu yapan, şöyle olur." şeklinde genel bir tarzda düzenlenmiştir. Allah bu alanı şart ve imkân şeklinde takdir etmiştir.³⁸

İnsanın fiillerindeki azim ve cüzî iradeyi, fiilin Allah tarafından yaratılmasının nedeni olarak gören Sünnî kelâm ekolleri, bu fiillerin yaratılıp yaratılmamasında insana bir rol atfetmiş, bu hususta değişkenlik bulunduğunu söylemiş olmaktadır ki aynı durum ecel ya da maktulün eceli için de geçerlidir. Teftazânî'ye (ö. 792/1390) göre maktulün eceliyle ölmesinin anlamı, önceden mukadder vakitte ölmesidir. Mu'tezilenin dediği gibi, Allah onun ecelini inkıtâya uğratmamıştır. Zira Allah, kullarının ecellerini ilmi kapsamında, tereddütsüz takdir etmiş, ecelleri geldiğinde takdim ve te'hir etmeksizin ölümlerine hükmetmiştir. Sadakanın belâyı def edip ömrü uzattığını belirten rivayetler bağlamında, ömrün kısalıp uzamasını mümkün gören müellif, şayet maktul celiyle ölmekteyse o halde katilin yaratma ve kesbine dayanmayan bu fiilden sorumlu tutulamayacağını söyleyen Mu'tezile'ye cevap vermektedir. Ona göre bu hususlardan ilkinin cevabı, kul sadaka vermediğinde ömrünün kırk yıl, verdiği ise yetmiş yıl olacağını bilen Allah, onun sadaka vereceğini bilmekte ve ömrünü yetmiş yıl olarak belirlemektedir. Bu fazlalığın sadakaya nisbeti ise Allah'ın sadaka verilmediğinde o ziyadeliğin gerçekleşmeyeceğine dair ilmidir. İkinci hususa gelince katilin yaptığından sorumlu oluşu ve cezalandırılması gereği ta'abbudî bir husustur. Katil, maktulün ölümünü yaratmaz ya da kesb etmez. Onun yaptığı, Allah'ın yasakladığı ve akabinde maktulün ölümünü yarattığı bir fiili kesb etmek ve bundan sorumlu olmaktır. Maktulde ölümü yaratan Allah'tır.³⁹

Müfessirler, "*Allah dilediğini siler, dilediğini de yerinde bırakır; ana kitap onun katındadır.*"⁴⁰ meâlindeki *اللَّهُ مَا يَشَاءُ وَيُتَبِّعُ وَعِنْدَهُ أُمُّ الْكِتَابِ* ayetini rızık ve ecel dâhil her şeyi kapsayan genel bir ifade olarak değer-

³⁸ Okumuş, *Kelâmda Ecel Problemi*, 97-98.

³⁹ Sa'düddîn Mes'ûd b. Fahriddîn Ömer b. Burhâniddîn Abdillâh el-Herevî el-Horâsânî et-Teftazânî, *Şerhü'l-akâid*, thk. Şeyh Ahmed Hicâzî es-Sakkâ (Kahire: Mektebetü'l-Külliyâti'l-Ezheriyye, 1407/1987), 64.

⁴⁰ er-Ra'd, 13/39.

lendirmiş; bu ayeti Allah'ın insanın rızkını, ecelini, saâdet ve şekâvetini, iman ve küfrünü artırıp eksilttiğine delil getirmişlerdir.⁴¹ Râzî, bu te'vilin Câbir b. Abdullah (öl. 78/697) kanalıyla Resulullah'tan geldiğini söylemektedir.⁴² Ecelin değişmezliğini savunanlar ise yukarıdaki ayetin umumî olmadığını belirtmiş, buradaki mahv ve isbâtı, önceki hükmün yeni bir hükümlerle nesh edilmesi diye tefsir etmişlerdir. Hâlbuki nesh, kalemin kıyamet gününe kadar olacak şeylere dair *Levh-i mahfuz*'a yazdığı malumatta bir değişimin vaki olduğunu göstermektedir ki aynı hüküm ömür için de geçerlidir.⁴³

“*Bir canlının ömrünün uzun olması da kısa tutulması da mutlaka yazığa uygun olarak gerçekleşir.*”⁴⁴ meâlindeki وَمَا يُعْتَرُ مِنْ مُعْتَرٍ وَلَا يُنْقَصُ مِنْ

عُمْرَةِ إِلَّا فِي كِتَابٍ ayetinin tefsirinde Allah'ın, bir insanın ömrünü arttırma ve eksiltmeyi *Levh-i mahfûza*, “Şayet x şahıs hacceder fakat gazaya gitmezse ömrü kırk yıl, ikisini de yaparsa ömrü altmış yıl olacaktır.” tarzında yazdığını belirten Zemahşerî'ye (ö. 538/1144) göre şahıs her iki fiili yaptığında altmış yıl ömür sürecek, birini yaptığında ise ömrü kırk yılı aşmayacaktır. Böylece Allah onun için takdir ettiği altmış yıldan kısmış olacaktır. Hz. Peygamber de “Sadaka vermek ve sılâ-i rahm yapmak beldeleri imar, ömürleri de uzun eder.”⁴⁵ sözüyle bu hususa işaret etmiştir. Yine “Ömer dua etseydi, ecelini geciktirirdi.” diyen Ka'b b. Mâlik'e (öl. 50/670) ecelde takdim ve te'hirin bulunmadığını belirten ayet hatırlatıldığında o, yukarıdaki ayeti delil getirmiştir.⁴⁶ Yukarıdaki ayette geçen ömür lafzından maksat, uzun ömür, eksiltmeden maksat ise kısa ömürdür. Ayetin manası, ömrü uzatılan ya da kısaltılan her kesin bilgisinin kitapta yazılı olduğudur.⁴⁷

Ecele dair Kur'ân ayetleri birlikte değerlendirildiğinde insan için şartlı bir ecelin söz konusu olduğu anlaşılmaktadır. Ecelin değişmezliğini vurgulayan ayetlerin daha çok ecel-i müsemmâ ile ilgili olduğu açıktır. Bu ayetlerdeki ecel-i müsemmâ da insanın kaderi olan ölümden başkası değildir. Fakat müfessirler, bu ayetlerdeki ecel-i müsemmâyı insanın yaşam süresinden ziyade, kıyamet diye anlamışlar-

⁴¹ Ebû Bekr el-Kermî, *İrşâdü zevi'l- 'irfân*, 43.

⁴² Râzî, *Tefsîr*, 19/25.

⁴³ Ebû Bekr el-Kermî, *İrşâdü zevi'l- 'irfân*, 53.

⁴⁴ el-Fâtr, 35/11.

⁴⁵ Ebû Abdillâh Ahmed b. Muhammed b. Hanbel eş-Şeybânî el-Mervezî, *Müsned*, thk. Şuâyb el-Arnâvut-İbrahim Zeybek (Beyrut: Müessesetü'r-Risale, 1460/1999), 2/159.

⁴⁶ Zemahşerî, *el-Keşşâf*, 3/303.

⁴⁷ Ebû Bekr el-Kermî, *İrşâdü zevi'l- 'irfân*, 56.

dır. Bazı ayetlerde ise insanın bu ecele te'hîr edilmesi, yani belli bir süreye kadar yaşatılması gibi şartlı bir durumdan söz edilmektedir.⁴⁸

Sünnî âlimler çoğunlukla ecelin önceden takdir, tayin ve tespit edildiği konusunda dayandıkları ayetlerde, ölüm vakti girdiğinde artık ecelin takdim ve te'hîrinin mümkün olmadığı noktasına vurgu yapmışlardır. Dolayısıyla ecel-i müsemmânın değişmezliği kesindir. Her insana bir yaşama süresi verilmesi imtihanın gereğidir. Konuyla ilgili ayetlerde belirtilen husus da budur. Yoksa insanın kendisini tehlikeye atmaması ve sağlığını korumasına yönelik emir ve tavsiyelerin bir anlamı kalmayacaktır. İnsan, hayatını kuşatan şartlara uyup uymamasına göre uzun ya da kısa bir hayat sürebilir. Ayetlerde⁴⁹ belirtildiği üzere, kimi insan doğmadan, kimisi bir süre yaşadıkdan sonra, kimisi de insanın biyolojik yapısı ve *sünnetullah* gereği ihtiyarlığın son demine vardıkdan sonra ölmektedir. Allah'ın bilgisi bu hususların tümü kuşatmıştır.⁵⁰

Yaşama süresinin bitimi ve ölümün gerçekleşmesi anlamındaki ecel tektir. Şartların oluşmasıyla değişken olan yaşama süresinin herhangi bir noktasında tahakkuk eden ölüm geldiğinde yaşama haline geri dönüş imkânsızdır. Ancak bireysel ve toplumsal bazda yaşama süresinin sonlanmasına sebebiyet veren durumlardan sakınıldığı oranda geri döndürülemeyen son, ölüm ve helâk geciktirilebilmektedir. Kur'ânî naslardan referans alan bu husus Nûh, 4. ayetin devamında, *“Allah'ın belirlediği vade geldiğinde artık ertelemez.”*⁵¹ şeklinde ifade edilmiştir. Kurtubî'ye göre burada, ister azapla isterse azap olmaksızın ölüm geldiğinde artık ecelin ertelenmediği ifade edilmektedir.⁵² Taberî ise bu ayeti, Allah'ın yarattıkları için Ümmü'l-kitap'ta yazdırmış olduğu ecel geldiğinde onunla yüzleşmenin ertelenmediği anlamına geldiğini kaydetmiştir.⁵³ Ayetin öncesinde Nûh kavmi, Allah'a iman edip O'nun buyruklarına uymaya çağrılmaktadırlar. Dolayısıyla burada Hz. Nûh, “Şayet Allah'a iman etmez ve bana uymazsanız O, günahlarınızı bağışlamaz ve sizi ecel-i müsemmâya ertelemes.” diyerek belirtilen şartlara uymaları karşılığında Allah'ın onlara belirli bir vadeye kadar süre tanıyacağını, aksi halde onları bir azapla helâk edeceğini vurgulamaktadır.⁵⁴

⁴⁸ Karadeniz, “Ecel ve Ömür”, 671.

⁴⁹ bk. el-Fâtır, 35/11; en-Nahl, 16/70; el-Hacc, 22/5.

⁵⁰ Karadeniz, “Ecel ve Ömür”, 673-674.

⁵¹ Nûh, 71/4.

⁵² Kurtubî, *el-Câmi 'li-ahkâmi'l-Şur'ân*, 18/299.

⁵³ Taberî, *Tefsîr*, 23/290.

⁵⁴ İbn Aşûr, *Tefsîr*, 29/190.

Ecel-i müsemâmâdan kaçışın bulunmadığını bildiren ayetler açıktır. Şartlar oluştuğunda hiçbir şey onu geri döndüremez. Bunun için şartlar oluşmazdan önce sürenin iyi kullanılması öğütlenmektedir. Nûh, 4. ayette Peygamber'in yaptığı uyarı bunu göstermektedir. Bu uyarıya göre söz konusu şartlı durum, mutlak bir takdirin değil şartlı bir takdirin bulunduğuna işaret etmektedir. Başka deyişle eccl-i müsemâmâ dikkate alınan şartlara göre neticeden önce değişebilmektedir.⁵⁵

*"Sonra da belirlenmiş bir vakte kadar sizi yaşatır; bazılarınızı da bundan önce vefat ettirir."*⁵⁶ meâlindeki

وَمِنْكُمْ مَنْ يَتُوبُ مِنْ قَبْلِ وَلْيَتَلَعُوا آخِلًا مُسْمًى
 ayetinin baş kısmında, insanoğlunu topraktan yarattığını, nutfe ve alaka aşamalarından geçirip çocukluk, yetişkinlik ve yaşlılık dönemlerine eristirdiği ifade eden Allah, daha sonra onların bir kısmını müsemâmâ ecelden önce vefât ettirdiğini söylemektedir. Müfessirlerin birçoğu ecelle ilgili Sünnî görüş temelinde, *"Bazılarınızı bundan önce öldürür."* ifadesini, insanın annesinden ölü doğması, bebeklik, çocukluk ya da gençlik çağında, yani ihtiyarlık çağına ulaşmadan ölmesi; eccl-i müsemâmâyı da el-ba's/yeniden diriliş diye açıklamışlardır.⁵⁷ Râzî, müfessirlerin buradaki eccl-i müsemâmâyı ölüm vakti ve kıyamet günü diye iki şekilde tefsir ettiklerini aktardıktan sonra, ayette belirtilen hususların Allah'ın varlığının, güç ve kudretinin delillerinden olduğunu vurgulamaktadır. Ona göre insanın anne rahminde ve dünya hayatında karşılaştığı tüm aşamaların Allah'a nisbetinde dikkat çeken bir diğer nokta da insanın bir başka insandan oluştuğu vehmini izale etmektir.⁵⁸

el-Mü'min, 67. ayette geçen eccl-i müsemâmânın tefsir edildiği ölüm vakti ve kıyamet günü anlamlarından ilkinin isabetli olduğu kanaatindeyiz. Çünkü terkibe ikinci anlam verildiğinde ayetin, *"Bazılarınızı bundan önce vefat ettirir."* kısmı anlamını yitirmektedir. Zira kıyamet ve ba's'tan önce tüm insanlar ölecektir. Ecel-i müsemâmâ, insanın belli bir süreye kadar yaşaması için takdir edilen ve sekteye uğrayabileceği arızlarla kuşatılan, değişken bir var oluş süresi olarak anlaşıldığında ayetteki ilk eccl; arızlara isabet eden insanın, şartlı takdir edilen ecclinin üst limitine ulaşmadan ölmesi, eccl-i kazâ; söz konusu aşamaları geçerek yaşlandıktan sonra doğal yollardan ölmesi ise eccl-i müsemâmâ olmaktadır. Ecel-i kazâ ile ölenler eccl-i mü-

⁵⁵ Okumuş, *Kelâmda Ecel Problemi*, 100.

⁵⁶ el-Mü'min, 40/67.

⁵⁷ bk. İbn Kesîr, *Tefsîr*, 475.

⁵⁸ Râzî, *Tefsîr*, 27/87.

semmâya ulaşmadan yaşamlarını yitirmektedir ki ayette belirtildiği üzere bu durum da Allah'ın ilmi kapsamındadır. Ayette ecel-i müsemmâya ulaşmadan önceki öldürme fiilinin de Allah'a nisbet edilmesi, bu anlamı pekiştirmekte ve ölümün yaratılma bakımından insana ya da sebeplere nispet edilemeyeceğini göstermektedir. Yani ecelin bir olması, her iki durumda da insanın takdir-i ilahi ile belirlenen ve artıp eksilmesi şartlara bağlanan süre içerisinde ölmesi demektir.

el-Hac, 5. ayetinin *...ve biz dilediğimizi zin rahimlerde belirli bir vakte kadar kalmasını sağlarız.*⁵⁹ kısmında geçen ecel-i müsemmânın doğum için belirlenmiş süreye karşılık geldiğini belirten Râzî, bu sürenin altı-dokuz ay veya dört yıl olabileceği gibi, farklı bir süre de olabileceğini söylemektedir.⁶⁰ Ayette, fetüsün doğuma hazır hale gelmesi için gerekli süreye karşılık geldiği anlaşılan ecel-i müsemmânın altı aya karşılık geldiği; bebeğin süttten ayrılma süresini iki yıl olarak belirten ayet⁶¹ ile hamilelik ve süttten ayrılma süresini otuz ay olduğunu ifade eden ayet⁶² temelinde yapılan hesaplamaya dayanmaktadır. Otuz aydan, süttten ayırma süresi olan yirmi dört ay çıkarıldığında hamilelik süresi olarak geriye altı ay kalmaktadır. Ancak bu süre genelde yedi ya da mutad olarak bilinen dokuz ay arasında değişmektedir.⁶³

db | 469

*“Bir canlıya ne kadar ömür verildiği de ömründen neyin eksildiği de bir kitapta yazılıdır.”*⁶⁴ ayeti, ecelin değişkenliğinin Allah'ın ilim ve iradesine dayandığını göstermektedir. Müfessirler bu ayetin tefsirinde ihtilaf etmişlerdir. Bir kısmı; kimlerin ömrünün uzun, kimlerinkinin kısa olacağına dair tüm hususların bir kitapta yazılı olduğu yorumunu yapmış; diğer bir kısmı ise Allah'ın her canlı için bir ecel tayin ettiğini, ömrü çok olanın da az olanın da mukadder olan bu ecele varıncaya kadar ömründen eksilen her gün ve her saatin Levh-i mahfûz'da yazılı olduğunu söylemiştir.⁶⁵

⁵⁹ el-Hacc, 22/5.

⁶⁰ Râzî, *Tefsîr*, 23/10.

⁶¹ وَالْوَالِدَاتُ يُرْضِعْنَ أَوْلَادَهُنَّ حَوْلَيْنِ كَامِلَيْنِ لِمَنْ أَرَادَ أَنْ يُنْفِصَ الرِّضَاعَةَ “Emzirmeyi tamamlamak isteyen için analar çocuklarını tam iki yıl emzirirler” (el-Bakara, 2/233) ve وَفَصَّالَةٌ فِي عَامَيْنِ “Çocuğun süttten kesilmesi iki yıl içinde olur” (Lokman, 31/14).

⁶² وَحَلَّتْهُ وَفَصَّالَةٌ ثَلَاثَةَ شَهْرًا “(Annenin çocuğunu) Karnında taşıması ve süttten kesmesinin süresi otuz aydır” (el-Ahkâf, 46/15).

⁶³ bk. Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr b. Yezîd el-Âmülî et-Taberî el-Bağdâdî, *Tefsîri't-Taberî -min Kitâbihi Câmi'ü'l-beyân 'an te'vili âyi'l-Kur'ân-*, thk. Abdullah b. Abdulmuhsin et-Türkî (Kahire: Merkezü'l-Buhûs ve'd-Dirâsâti'l-Arabiyye, 1422/2001), 4/199-245.

⁶⁴ el-Fâtır, 35/11.

⁶⁵ Mâtürîdî, *Te'vilât*, 4/173.

Burada her şeyin Allah'ın ezeli ilminde geçtiği üzere var olmasıyla bir şeyin meydana gelmesinin bazı sebeplere ve istenmeyen durumlardan kaçınmaya bağlanması arasında genel bir müşkül/karışıklık bulunmaktadır. Ayette değişim kabul etmeyen bir kitaba işaret edilmekle birlikte, insanın ömrü için bir artma ve eksilme durumunun da aynı kitapta bulunduğu belirtilmektedir. Söz konusu müşkülün çözümü, sadaka ile sılâ-i rahmin ömrü uzatacağını belirten hadislerde⁶⁶ aranmalıdır. Ecelin değişmezliği görüşüyle bu tür naslar arasında ortaya çıkan işkâlden kurtulmanın yegâne yolu, Allah'ın bir şeyi bilmesi ile onu irade etmesi arasındaki aslı ve ayırt edici ilkeyi gözden kaçırmaktır. Çünkü ilim madûm şeylere değil, mevcut şeylere taalluk ederken irade ise bir şeyin ilme uygun şekilde yaratılarak varlık sahasına çıkarılmasıyla ilgilidir. Biz insanlar irade konusuna giren hususların muhatabı olduğumuz için Allah'ın iradesi bir şeye taalluk ettiğinde O'nun o şeyin vukuunu dilediğini biliriz. İnsanların tasarruf ve mesailerini Allah'ın onlara bildirdiği emarelerden başka bir şey değildir. Öyleyse tasadduk eden kişinin sadakası Allah'ın onun ömrünü uzattığı ve bunu bildiğinin göstergesidir. Allah, hikmeti gereğince âlemi üzerine tesis ettiği nizamı tamamlamak ve yarattığı şeylerin uyumunu sağlamak için malumatını tekrîm veya tahkîr şeklinde ortaya koymaktadır.⁶⁷

470 | db

Şayet her insan için mutlak bir ecel belirlenseydi ömürde artma ve eksilmenin mümkün olmadığı kabul edilmiş olurdu. Fakat insanın bedenine konulan yaşama potansiyeli ve bunun bitimi olan ecel kesindir. Bu ecel ölümdür ve ayetler ölüm ecelinin ertelenmediğini kesin bir dille ifade etmektedir. Tür için konulmuş potansiyel sürenin insanın yaşama süreci olduğundan hareket edilirse insanın ölmesi ancak kanunların işleyişiyle mümkündür. İnsan ömrü için kesin bir tayin bulunmadığı halde, ayetler yine de bu bağlamda te'vil edilmiştir. el-Fâtır, 11. ayetindeki müdahale, el-Münâfikûn, 11. ayetindeki ölüm,⁶⁸ yaşam kanunlarının fonksiyonel olmadan önceki nötr hâl ile ilgilidir. Dolayısıyla ölüm için şartlar oluştuğunda takdim ve te'hir mümkün değildir. Ancak bundan önce insanın iradeli veya iradesiz fiilleri belirleyici bir unsurdur. İnsan, ölümün mukadder olduğu zamana varmadan önce bu konuda tasarrufta bulunabilir; ister yaşam

⁶⁶ bk. Ebû İsmâ Muhammed b. İsmâ b. Sevre (Yezîd) et-Tirmizî, *el-Câmi'ü'l-kebir*, thk. Beşâr Avâd Marûf (Beyrut: Dârü'l-Garb el-İslâmî, 1417/1996), "Zekât", 28.

⁶⁷ İbn Âşûr, *Tefsîrü'l-tahrîr*, 22/278.

⁶⁸ "وَلَنْ يُؤَخِّرَ اللَّهُ نَفْسًا إِذَا جَاءَ أَجَلُهَا" (Allah, eceli gelince hiç kimsenin ölümünü ertelemez" (el-Fâtır, 35/11).

veren kurallara uyararak ömrünü uzatır isterse aksini yaparak onu kısaltabilir.⁶⁹

Ecel-i müsemâmâya kimlerin ne kadar yaklaşacağını, kimlerin hangi sebepten ötürü son raddeye varmadan öleceğini bilen Allah, bunun için gerekli koşulları ve sonuçlarını içeren yaşam şartlarını da yaratandır. Bu durum, “*Yeryüzünde vuku bulan veya başınıza gelen hiçbir musibet yoktur ki, biz onu yaratmadan önce bir kitapta yazılı olmasın.*”⁷⁰ meâlindeki مَا أَصَابَ مِنْ مُصِيبَةٍ فِي الْأَرْضِ وَلَا فِي أَنْفُسِكُمْ إِلَّا فِي كِتَابٍ مِنْ قَبْلِ أَنْ نَبْرَأَهَا ayetinde ifade edilmektedir. Dolayısıyla insanın, kendisi için belirlenmiş olan değişken yaşama süresinin doruğuna varmadan ölmesiyle Allah’ın ilim ve takdirinde bir değişim meydana gelmemektedir. Her şeyi kuşatan bu ilim, takdir manasında değildir. Konumuz bağlamında ilahi takdirden söz edilecekse bu takdir; diğer canlı türlerinden her biri için belli bir yaşama süresi belirlendiği gibi insan türüne de nihayetinde ölüm bulunan belli bir yaşama kapasitesinin verilmesi ve bunu sınırlayan şartların yaratılmasıdır.

2. Hadislerde Ecelin Değişkenliği

Hadislerin bir kısmı ecelin değişmezliğini, diğer bir kısmı ise değişkenliğini ifade etmektedir. Henüz anne rahmindeyken insanın ecel ve diğer özelliklerinin takdir edildiğini belirten rivayet, ecelin değişmezliğine delil getirilmektedir. Rivayete göre Hz. Peygamber, fetüsün anne rahminde geçirdiği aşamaları alaka ve mudga diye ifade ettikten sonra, gönderilen bir melek vasıtasıyla onun rızkının, ecelinin, cennetlik ya da cehennemlik mi olacağını yazıldığını ve ona ruh üflendiğini belirtmiştir. Rivayetin devamında Allah Elçisi’nin, “Vallahi, cehennemle arasında bir kulaç mesafesi kalıncaya kadar cehennem ehlinin amelini işleyen kişi, yazgısı gereğince cennet ehlinin amelini işler ve cennete girer. Cennetle arasında bir kulaç kalıncaya kadar cennet ehlinin amelini işleyen ise yazgısı gereğince cehennem ehlinin amelini işler ve cehenneme girer.” buyurduğu rivayet edilmiştir.⁷¹

Zahiren, insanın henüz anne rahminde ruhsuz bir çiğnem et parçası olmasından ahiretteki akıbetine kadar her halinin ilahi takdirle ve cebren belirlendiğini belirten bu tür rivayetler insanın akıl, irade, özgürlük ve sorumluluğuna vurgu yapan Kur’ân ile çelişmektedir. Allah Elçisi’nin sözlerinin Kur’ân’la çelişmesi söz konusu değildir. Bu durum ya rivayetin sahih olmadığı ya da farklı bir şey ifade ettiğini

⁶⁹ Okumuş, *Kelâmda Ecel Problemi*, 105-106.

⁷⁰ el-Hadîd, 57/22.

⁷¹ Buhârî, “Kader”, 1.

düşündürmektedir. Güvenilir hadis kaynaklarımızda yer aldığı da dikkate alınarak sahih olduğu farzedilirse geriye bu sözün ne anlama geldiğini irdelemekten başka seçenek kalmamaktadır.

İnsanın irade ve sorumluluk sahasına giren durumların kaderle kuşatıldığını bildiren rivayetlerde Allah'ın ilmine yapılan vurguya dikkat çekilmektedir. Yukarıdaki rivayete dönersek şunu söylememiz gerekir: Allah, insan fiilleri dâhil olmuş ve olacak her şeyi yakinen bilmektedir. Dolayısıyla Allah Elçisi'nin bu sözü vakıanın tasvirinden ibarettir. Yani Allah, cennet ehlinin amelini işleyerek cennetle arasında bir kulaç mesafe kalan adamın, sonunda cehenneme girmesini gerektirecek fiiller işleyip oraya gireceğini; aynı şekilde cehennem ehlinin amelini işleyerek cehennemle arasında bir kulaç mesafe kalan adamın da sonunda cennete girmesini gerektirecek ameller işleyip oraya gireceğini bilmektedir. Yoksa Allah ezelde bu şahıslardan ilkinin cehenneme diğerinin cennete gireceğini takdir etmiş değildir. Zira Allah'ın bu konudaki takdiri insana doğru yolu göstermek, onu yanlış yola gitmekten sakındırmak, doğruyu tercih etmesi için gereken akıl ve irade gibi yetilerle donattıktan sonra seçimi kendisine bırakmaktır. Neticede dileyen iman edecek, dileyen ise inkâr edecek ve ona göre muamele göreceklerdir.

472 | db

Konuyla ilgili bir diğer rivayete göre Hz. Peygamber, belirlenmiş eceller ve taksim edilmiş rızıklardan hiçbir şeyin ertelenmeyeceğini söylemiştir.⁷² Âlimlerin bir kısmı bu görüştedir.⁷³ Ecelin değişmezliğini savunanlar yoksulluğun ölüm olduğunu söyleyerek ömrün uzatılmasını rızık artırılması, afetlerden koruma, akıl, anlayış ve ileri görüşlülüğün genişlemesi diye görmüşlerdir. Hâlbuki bu rivayetler ömrün uzatılması ve kısaltılmasına işaret etmektedir. Mesela Allah, yüz yıllık ömür yazdığı bir kulunun terkiğini, yapısını ve durumunu seksen yıllık bir ömre göre verir. Kul sılâ-i rahm yaptığında Allah onun terkiğini ve yapısını yüz yıllık kapasitesine çıkartır ve kişi yirmi yıl daha ömür sürer. İşte bu, bir an bile takdim ve te'hir edilmeyen eceldir. Buradaki artma, Levh-i mahfuz'dan meleklere görünen zahirî durumdur. Buradan onlar, ömrünü altmış yıl olarak gördükleri kişinin sılâ-i rahm yaptığında ömrüne kırk yıl eklendiğine şahit olurlar. Bu durum Allah'ın ezeli ilminde bulunmaktadır.⁷⁴

⁷² Ebû'l-Hüseyn Müslim b. el-Haccâc b. Müslim el-Kuşeyrî, *Şahîh*, thk. Nazar Muhammed el-Faryâbi (Riyad: Dârün Tayyibe, 1426/2005), "Kader", 2263.

⁷³ Ebû Bekr el-Kermî, *İrşâdü zevi'l-irfân*, 41

⁷⁴ Ebû Bekr el-Kermî, *İrşâdü zevi'l-irfân*, 58, 59, 60.

Ecelin değişmezliğine delil getirilen diğer bir rivayette göre Resulullah, yere çizdiği bir karenin ortasından dışarıya doğru uzunca bir çizgi çizer. Sonra bu çizginin içerde kalan kısmının yanına da kısa birkaç çizgi daha çizer. Kare şeklinden dışarıya doğru uzanan çizginin “insan”ı; bu çizginin şekil içinde kalan kısmının yanındaki kısa çizgilerin “arızlar”ı; insan çizgisini kuşatan kare çizgisinin “ecel”i; insan çizgisinin kareden dışarı taşan kısmını ise insanın “emel”ini simgelediğini söyler ve kişi, arızlardan kurtulsa da ecelden kurtulamaz, buyurur.⁷⁵ Kanımızca bu rivayet ecelin değişkenliği düşüncesini nakzetsiz aksine teyit etmektedir. Rivayetdeki musibetler sel, deprem gibi afetlerin yanında insandan kaynaklanan ve yaşamını yitirmesine sebep olabilen arızlardır ki rivayetten de anlaşıldığı üzere tüm bunlar Allah’ın ilim ve takdirine dayanmaktadır fakat Hz. Peygamber’in ifadesiyle insan musibetlerden, yaşamını sonlandıracak şeylerden sakılabilmektedir. Allah elçisi bu sözünde insanın eceli ile emeli arasındaki ilişkiyi ortaya koymaktadır. Yaşamında karşılaşılabileceği arızlı durumlara karşı uyanık olup tedbirini alan, bir noktaya kadar bunlardan kurtulabilir ama nihayetinde ölümden kurtulması mümkündür.⁷⁶

Tâûn/vebâ gibi öldürücü hastalıkların bulunduğu yere girilmesini, orada bulunanın da hastalık bölgesi dışına çıkmamasını tavsiye eden hadis gereğince⁷⁷ bu hastalığının yayıldığı Şam’a girmeyip geri dönen Hz. Ömer’in, Allah’ın kaderinden O’nun bir başka kaderine kaçtığını söylemesi⁷⁸ ecelin değişkenliğini göstermektedir. Zira öldürücü hastalıkların etki alanına girmek, ölüm riskini beraberinde getirmektedir. Nitekim Hz. Ömer’in Şam’a girmesini, “Allah’ın kaderinden kaçmak”⁷⁹ diye niteleyen Şam ordusu komutanlarından Ebû Ubeyde b. el-Cerrâh (ö. 18/639), Halife’nin kendileriyle birlikte Medine’ye dönme isteğini geri çevirdikten bir süre sonra vebâ mikrobu nu kaparak vefât etmiştir.

Başka bir hadiste silâ-i rahm yapmanın rızkın genişletilmesi ve ömrün uzatılmasına vesile olduğu belirtilmektedir.⁸⁰ Enes b. Mâlik (öl. 93/711-12) tarikiyle aktarılan ve “hasen” kaydı düşülen bir hadise göre Hz. Peygamber, sadakanın Rabbin gazabını söndürüp kötü

⁷⁵ Buhârî, “Rikâk”, 3; Tirmizi, “Kiyâmet”, 22, 23.

⁷⁶ Mustafa Yalçınkaya, “Kelâmî Bir Problem Olarak Ecel ve Maktulün Eceli Meselesine Mukayeseli Bir Yaklaşım”, *Erzincan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 11/1 (2018), 193. 189-212

⁷⁷ Buhârî, “Tıbb”, 30.

⁷⁸ Buhârî, “Tıbb”, 30.

⁷⁹ Buhârî, “Tıbb”, 30.

⁸⁰ Buhârî, “Edep”, 12; Müslim, “Birr”, 20.

ölümü defettiğini söylemiştir.⁸¹ Konuyla ilgili diğer rivayetlerde; sılâ-i rahmin yakınlar arasında sevgiye, malın bollaşmasına ve ömrün uzamasına vesile olduğu;⁸² eceli gelmeyen bir hastayı ziyaret edip yedi defa “Yüce Arş’ın sahibi yüce Allah’tan sana şifa vermesini diliyorum.” diye duâ etmenin hastanın iyileşmesine vesile olacağı belirtilmektedir.⁸³ İbn Abbâs’ın bu hususta yaptığı şu açıklama dikkat çekicidir: “Her insanın iki eceli vardır: Biri ölüme kadar, diğeri ölümden ba’s’a kadardır. Şayet kişi iyi, müttakî ve sılâ-i-rahm yapan biri ise ba’s ecelinden (berzah hayatından) ömrüne eklenerek ömrü artırılır, aksi halde ömründen alınarak ba’s eceline eklenir.⁸⁴ Konuyla ilgili başka bir hadiste de “Ömrü ancak iyilik uzatır, kadere ancak duâ mani olur ve günah işleyen kul, rızıktan mahrum bırakılır.” denilmektedir.⁸⁵

Ecelle ilgili hadisler insanın dünya yaşamının uzayıp kısalabileceğini göstermektedir. Ayetlerde geçen iki ecelden ilki, doğumdan ölüme kadarki hayat demektir. Öyleyse insanın doğumundan ölümüne, ölümünden dirilişine uzanan süreçte iki eceli bulunmaktadır. Kişi sadaka ve sılâ-i rahm gibi iyi fiiller işlediğinde, berzah hayatından dünya ömrüne eklenir. Aksi durumda, dünya hayatından eksiltilerek berzah hayatına eklenir. Zira Allah, el-Fâtır, 11. ayette: “*Bir canlıya ömür verilmesi de onun ömründen azaltılması da mutlaka bir kitapta vardır.*” buyurmuştur. Netice olarak ayetlerde ecelin değişmeyeceğiyle ilgili ifadeler, kıyamet/ba’s vaktiyle ilgilidir. Ömrün takdim veya te’hiri ise bu dünyadaki ölüm vaktinin değişmesi demektir.⁸⁶

Allah’ın ilmi kişinin ecelinin sonunun ne olacağına, sağlığının ne kadar süreceğine, hastalığının süresine sebkat etmiştir. Bunun anlamı Allah’ın ilminin kişinin mukadder ecelinin nihayetine erinceye kadarki tüm durumlarını kuşattığıdır. Aynı şekilde tıbbi yöntem ve tedavi, hastalıktan iyileşmenin ve uzun ömürlü olmanın sebebidir. Buradaki problematik, Allah’ın ilminin değişim ve dönüşüm kabul etmemesinin, Levh-i mahfuz’daki mahv ve isbât konusunu ikrar etmeyi zorlaştırmasıdır. Hâlbuki bu, ulvî ve süflî âlemde dilediği gibi tasarrufta bulunan Allah’ın kudret ve azametinin bir göstergesidir. Levh-i

⁸¹ Tirmizî, “Zekât”, 28.

⁸² Tirmizî, “Birr”, 49.

⁸³ Tirmizî, “Tıbb”, 32; Ebû Dâvûd Süleymân b. el-Eş’as b. İshâk es-Sicistânî el-Ezdî, *Sünen*, thk. Şu’ayb el-Arnâvut - Muhammed Kâmil Karabelli (Dımaşk: Dârü’r-Risâleti’l-Alemiyye, 1430/2009), “Cenâiz”, 8.

⁸⁴ Kurtubî, *el-Câmi li-ahkâmi’l-Kur’ân*, 9/330.

⁸⁵ İbn Mâce, “Kader”, 10 (No. 90).

⁸⁶ Karadeniz, “Ecel ve Ömür”, 674.

mafhuз'daki mahv ve isbât, Allah'ın ilminin değil bu ilimde bulunan şeylerin değişip dönüştüğünü göstermektedir.⁸⁷

Ecelde değişkenlik belirten hadisler te'vil edilerek yön değiştirmiştir. İyilik, bereket ve ahirette sevabın artırılması diye yorumlanan bu hadisler, insan özgürlüğü ve iradesiyle ilgili alanı oluşturmaktadır. Bu hadislere göre insanın eceli imkân ve şartları kullanımına göre değişebilmektedir. Kur'ân'a uygun olan da budur. Bu doğrultudaki Kur'ân ayetlerinin ifade ettiği kesinlik ise metafizik bir boyuta veya Allah'ın yaratıcılığına işaret etmektedir. Dolayısıyla, ecelin değişmezliğini ifade eden hadislerin açık ifadeleri, değişkenliğini ifade edenlerin ise te'villeri delil sayılamaz.⁸⁸

Ecelin değişkenliğinin izlerini Allah Elçisinin çizdiği şemada da görmek mümkündür. Hz. Peygamber'in, insan çizgisinin ecel çizgisıyla kare şeklinde kuşatıldığı kısmında bulunan arızlardan kurtulan insanın ecelden kurtulamayacağını söylemesi anlamlıdır. Yine Kur'ân'ın doğal afetleri, insanın yaptıklarının bir sonucu diye tavsif etmesi, insanın kendi eceline olduğu gibi başkalarının eceline de etkisinin bulunduğunu ortaya koymaktadır. Sadaka vermek ve silâ-i rahm yapmanın beldeleri imar ettiği, ömürleri uzattığına dair hadis⁸⁹ de aynı hususu teyit etmektedir. Bazı müfessirlerin, bir canlının ömrünün uzun olmasının da kısa tutulmasının mutlaka yazgıya uygun olarak gerçekleştiğini belirten el-Fâtır, 11. ayetinin tefsirinde; insan ömründe artma ve eksilmenin Levh-i mahfûz'a şartlı olarak yazıldığını ve bu şartın yerine getirilip getirilmemesine göre ömrün uzayıp kısaldığını belirtmeleri;⁹⁰ bazı Sünnî kelâmcıların ömrün uzayıp kısabileceğini belirten hadisleri açıklarken aynı örneği kullanmaları;⁹¹ Hz. Ömer'in dua etmesi halinde eceline geciktireceğini belirten Ka'b'ın gelen itiraza yukarıdaki ayeti delil getirmesi gibi örnekler,⁹² ecelin değişkenliğinin imkânına ve naslarla uyumuna işaret etmektedir.

Sonuç

İnsan ecelinin değişmezliği ya da ömürde artma ve eksilmenin bulunmadığı görüşü, insan özgürlük ve sorumluluğuyla, Allah'ın doğaya koyduğu biyolojik ve toplumsal yasalarla, insan ömründe artma ve eksilmenin bir kitapta yazılı olduğunu; insan için *ecel-i kazâ* ve

⁸⁷ Ebi Bekr el-Kermî, *İrşâdü zevi'l-irfân*, 63, 64, 65.

⁸⁸ Okumuş, *Kelâmda Ecel Problemi*, 45-46.

⁸⁹ İbn Hanbel, *Müsned*, 2/159.

⁹⁰ bk. Zemahşerî, *el-Keşşâf*, 3/303.

⁹¹ bk. Teftazânî, *Şerhü'l-ağâid*, 64.

⁹² bk. Zemahşerî, *el-Keşşâf*, 3/303.

ecel-i müsemmâ diye iki ecelin bulunduğunu belirten naslarla bağdaştırmanın zor olduğu anlaşılmaktadır. Nitekim Râzî ve İbn Âşûr gibi müfessirler, ecelin değişmezliği görüşüne dayanak yapılan naslardan el-A'râf, 34. ayetini, ecelin değişkenliği yönünde tefsir etmişlerdir.

el-Kasas, 28. ayette geçen ecel kelimesinin önceden belirlenmiş, kesin ve muallak iki ayrı süre anlamı da ecelin değişkenliği düşüncesini destekler mahiyettedir. Yine, Hz. Yûnus'un çağrısına uymayan Ninova halkına, iman etmemede diretmeleri halinde indirilecek azapla helâk edileceklerine dair yapılan uyarı, şartlı bir takdirin söz konusu olduğunu ve onlara tanınan süre bitmeden imana gelmeleriyle kendilerinden azabın kaldırılmasında da aynı desteği görmek mümkündür. Bu şartlı takdir, Sünnî müelliflerin ömürde artma ve eksilmeden söz eden hadisleri; kişi sadaka ve sılâ-i rahm gibi iyi fiiller işlediğinde ömrünün seksen yıl, bunu yapmadığında ise kırk yıl diye takdir edildiği örneğiyle açıklamaların da görülmektedir.

476 | db

Konunun mihver noktası ayetlerde geçen ecel-i kazâ ve ecel-i müsemmâ kavramlarıdır. Bunlardan ilkinin insanın arızî bir nedenle ölmesi; ikincisinin ise çocukluk, gençlik ve yaşlılık dönemlerini yaşayarak doğal yollardan ölmesini ifade etmesi, ecelinin haddü'l-herem denilen yaşlılığın son raddesine varmasında insanın tercih ve fiilinin etkili olduğunu göstermektedir. Ecel-i müsemmâ terkinin geçtiği eş-Şûrâ, 30. ayetinde, topluma ya da bireye isabet eden musibetlerin, kendi elleriyle yaptıklarının neticesi olduğuna dikkat çekilmesi ise bireyin kendi ecelinde olduğu gibi toplumun maruz kaldığı belâ ve musibetlerde kaybedilen hayatlardan da sorumlu olduğuna; yani musibetlerle gelen ölümlerin de ecel-i kazâ kapsamına girdiğine işaret etmektedir. Buradan ortaya çıkan bir diğer sonuç da *sünnetullah* gereğince doğaya konulmuş kozmolojik, biyolojik ve toplumsal yasaları dikkate alarak yaşayanların, ecel-i kazâdan kurtularak ecel-i müsemmâya kadar yaşamalarının mümkün olabileceğidir.

el-Mü'min, 67. ayeti, naslardaki ecel-i müsemmânın kabir hayatı, ahiret, kıyamet ya da ba's anlamlarına gelmediğini göstermektedir. Ayetin öncesinde Allah, insanı ecel-i müsemmânın aşamaları olan anne rahmi, çocukluk, gençlik ve yaşlılık dönemlerinden geçirdiğini belirttikten sonra bazılarını ecel-i müsemmâdan önce vefât ettirdiğini söylemektedir. Bu ecele kıyamet ve ba's gibi anlamların verilmesi hâlinde ayet; bazı insanların kıyametten önce vefât ettirildikleri şeklinde isabeti olmayan bir anlama bürünmektedir. Zira tüm insanlar kıyametten önce öleceklerdir. Dolayısıyla buradaki ecel-i müsemmâ,

doğal yollarla yaşlandıktan sonra ölmek anlamında olmalıdır. Nitekim el-En'âm, 2. ayet bu anlamı pekiştirmektedir. Müfessirlerin bu ayetteki ilk eceli ecel-i kazâ, ikincisini de el-Hac, 5. ayetinde geçen ve erzel-i ömür de denilen ecel-i müsemmâ şeklinde yorumlamaları bunu teyit etmektedir.

el-En'âm, 2. ayet de söz konusu iki tür ecele işaret etmektedir. Bu doğrultuda bazı Sünnî müfessirlerin yanında İslâm filozofları ve Şîâ da bu ayetin tefsirinde; hastalık, savaş, insan hatası gibi arızî nedenlere bağlı ölümleri ecel-i kazâ; doğal yollarla gelen eceli ise *ecel-i ihtiramî* şeklinde açıklamışlardır. Yine, el-A'râf, 96. ayetinin, Allah'ın göndereceği bereket ve bolluğu insanların fiili olan imana bağlaması da ecel ve rızık gibi ilahi takdirin şekillenmesinde insanın rolünün bulunduğunu göstermektedir.

Ecel konusundaki temel problematik, ecelin hayatın sonu/ölüm şeklinde anlaşılması ve değişken ecel fikrinin ilahi ilimde de değişime yol açacağı endişesidir. Bunlardan ilki, ecel-i kazâ ve ecel-i müsemmâdan söz eden naslardaki müsemmâ ecelin te'vil edilerek farklı yorumlanmasına; ikincisi ise ilahi ilim ile iradenin karıştırılmasına yol açmıştır. Hâlbuki insana verilen yaşama kapasitesi şartlarla kayıtlamış bir süredir. Bu şartları dikkate alanların, ecel-i kazâyı tahakkuk ettiren durumlardan sakınmaları ve ecel-i müsemmâyâ ulaşmaları mümkün gözükmemektedir. Müfessirlerin, er-Ra'd, 39. ayetini; Allah'ın insanın rızık, ecel, iman ve küfrünü artırıp eksilttiği yönünde tefsir etmeleri bu hususu teyit etmektedir. Yine insanın ömrünün uzun ya da kısa olmasının bir kitapta/ *Levh-i mahfûz* da yazılı olduğunu belirten, el-Fâtır, 11. ayetinin de insan ecelindeki takdim ve te'hirin, değişime konu olmayan *Levh-i mahfûz*'da bulunduğunu ifade etmesi ve er-Ra'd, 39. ayetin delil getirildiği nehsin insan ecelini de kapsamasının mümkün görülmesi de ecelin değişkenliği düşüncesine güç katmaktadır. Öte yandan, ecelde takdim ve te'hir bulunmadığını ifade eden Nûh, 4 ve benzeri ayetlerdeki öne alma ve ertelemenin, şartlar oluşup ölüm anı geldiğinde artık ecelin değişmeyeceği, yani ölen kişinin hayata geri dönmeyeceği şeklinde yorumlanması da aynı hususu pekiştirmektedir.

Ecelde değişmezlik ifade eden ayetlerle sadaka, sılâ-i rahm gibi iyi fiillerin ömrü uzattığını belirten hadisler arasındaki bir müşkül bulunmaktadır. Bu müşkülün giderilmesinin yolunun, ecel-i kazâ ve ecel-i müsemmâ adında iki ecelin bulunduğunu kabul ve ecelin iyi fiillerle uzayabileceği gerçeğini deruhte etmek olduğu anlaşılmaktadır. Kaderle ilişkisi bakımından ecel-i kaza ve ecel-i müsemmâ kav-

ramları, ecelin dayandığı kaderde de bir değişkenlik bulunduğu anlamına gelmektedir. Buna şartlı takdir/kader-i muallak denilmiştir. Hz. Yûnus kavminin tevbe edip imana gelmemeleri halinde kendilerine indirileceği haber verilen azap, kader-i muallak örneğidir. Buradaki muallaklık, imana gelmeleri halinde helâk olmaktan kurtulma imkânlarının bulunmasıdır. Kendilerine tanınan sürenin bitimine kadar küfürde ısrar etmeleri halinde ise artık bu muallaklık mutlaklığa dönüşmekte, şartlı takdirin ardından kesin ve mübrem takdir gelmektedir.

Allah'ın insana belli bir yaşama kapasitesi verdiği ve bunun maksimum düzeyde kullanılmasını onun tercih ve fiiline bağladığını söyleyen ecelin değişkenliği görüşü, sünnetullahı uymayan insanın karşılaşabileceği arazlar nedeniyle ecel-i müsemâmâyâ varmadan ölebileceğine dikkat çekmektedir. Her iki görüşte naslara dayandırılmakla birlikte ikincisi insanın fitratıyla, özgürlük ve sorumluluğunu ifade eden naslarla, biyolojik ve toplumsal yasalarla uyum halinde olduğu anlaşılmaktadır.

478 | db

Sahâbeden Hz. Ömer ve Abdullah b. Mesûd gibi birçok şahsın ecelde takdim ve te'hirin bulunduğu kâni olmaları; İbn Abbâs'ın ayetlerdeki ecel-i müsemâmâyı ömrün/ecelin ertelenmesi diye tefsir etmesinde ve bunun *Ümmü'l-kitap*'ta yazılı olduğunu belirtmesinde; yine Hz. Ömer'in vebâ bulunan yerle ilgili hadise binâen, bu hastalığın yayıldığı Şam'a girmeme kararı aldığı anda Allah'ın kaderinden yine O'nun kaderine kaçtığını söylemesinde ecelin değişkenliğini görmek mümkündür. Yine İbn Abbâs'ın, her insanın biri ölüme kadar diğeri ölümden ba's'a kadar olan iki ecelinin bulunduğunu ve kişi iyi fiiller işlediğinde ba's ecelinden alınıp ömrüne eklenerek ömrünün artırıldığını, aksi durumda ise ömründen alınarak ba's eceline eklendiğini söylemesinde; ayrıca duânın mukadder olana mâni olduğuna, iyiliğin ömrü uzattığı ve günah işlemenin rızıktan yoksun kalmaya sebep olduğuna dair gelen rivayette de aynı imkâna işaret edildiği görülmektedir.

KAYNAKÇA

- Buhârî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmâil b. İbrâhîm el-Cu'fi. *Şahîh*. Dımaşk-Beyrut: Dârü İbn Kesîr, 1423/2002.
- Cevherî, Ebû Nasr İsmâil b. Hammâd. *eş-Şihâh*. thk. Muhammed Muhamed Tâmir. Kahire: Dârü'l-Hadis, 1430/2009.
- Cürcânî, Ebû'l-Hasen Ali b. Muhammed b. Ali es-Seyyid eş-Şerîf. *Mü'cemü't-ta'rifât*. thk. Muhammed Sıddîk el-Minşevî. Kahire: Dârü'l-Fadîle, 1357/1938.
- Ebû Dâvûd, Süleymân b. el-Eş'as b. İshâk es-Sicistânî el-Ezdî. *Sünen*. thk. Şu'ayb el-Arnâvut - Muhammed Kâmil Karabelli. 7 Cilt. Dımaşk: Dârü'r-Risâleti'l-Âlemiyye, 1430/2009.

- Fîrûzâbâdî, Ebû't-Tâhir Mecdüddîn Muhammed b. Ya'kûb b. Muhammed. *Beşâirü zevi't-temyîz fi lehtëâfi'l-kitâbi'l-'azîz*. thk. Muhammed Ali en-Neccâr. 6 Cilt. Kahire: y.y. 1996.
- İbn Âşûr, Muhammed et-Tâhir b. Muhammed et-Tûnisî. *Tefsîrû't-tahrîr ve't-tenvîr*. 30 Cilt. Tunus: ed-Dârü't-Tûnisîyye, 1984.
- İbn Hanbel, Ebû Abdillâh Ahmed b. Muhammed eş-Şeybânî el-Mervezî. *Müsned*. thk. Şuâyb el-Arnâvut-İbrahim Zeybek. 50 Cilt (Beyrut: Müessesetü'r-Risale, 1460/1999).
- İbn Kesîr, Ebû'l-Fidâ' İmâdüddîn İsmâil b. Şihâbiddîn Ömer b. Dav' el-Kaysî el-Kureşî el-Busrâvî ed-Dımaşkî eş-Şâfiî. *Tefsîrû'l-Kur'âni'l-'azîm*. thk. Sâmi b. Muhammed es-Selme. 8 Cilt. Riyad: Dârün Tayyibe, 1418/1997.
- İbn Manzûr, Ebû'l-Fadl Cemâlüddîn Muhammed b. Mükrim. *Lisâniü'l-'Arab*. 15 Cilt. Beyrut: Dârü Sâdır.
- Karadeniz, Osman. "Ecel ve Ömür". *Kelâm El Kitabı*, ed. Şaban Ali Düzgün. Ankara: Grafiker Yayınları, 2013.
- Karaman, Hayreddin ve dğrl. *Kur'an Yolu Türkçe Meâl ve Tefsîr*. 5 Cilt. <http://www.insanveislam.org/FileUpload/ep813891/File/kuran-yolu.pdf>, 4/752.
- Kermî, Zeynüddîn Mer'î b. Yûsuf b. Ebî Bekr b. Ahmed b. Ebî Bekr. *İrşâdü zevi'l-'irfân limâ li'l-'umr mine'z-ziyâde ve'n-noksân*. thk. Meşhûr Hasan Mahmûd Salmân. Amman: Dârü Ammâr, ts.
- Kurtubî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed b. Ebî Bekr b. Ferh. *el-Câmi'li-aşkâmi'l-Kur'an*. 5 Cilt. Kahire: Dârü'l-Kütübî'l-Misriyye, 1353/1935.
- Küleynî, Muhammed b. Ya'kûb. *el-Kâfi*. thk. Muhammed Câfer Şemsüddin. 8 Cilt. Beyrut: Dârü't-Teâ'ruf li'l-Matbûât, 1411/1990.
- Mâtürîdî, Ebû Mansûr Muhammed b. Muhammed b. Mahmûd. *Te'vilâtü'l-Kur'an -Te'vilâtü Ehl-i's-sünne-*. thk. Fâtıma Yûsuf Eshamî. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle Nâşîrûn, ts.
- Münâvî, Muhammed Abdür-raûf. *et-Tavkîf 'alâ mühimmâti't-te'ârîf*. thk. Abdülhamit Salih Hamdan. Kahire: Âlemü'l-Kütüb, 1990.
- Müslim, Ebû'l-Hüseyn Müslim b. el-Haccâc el-Kuşeyrî. *Şahîh*. thk. Nazar Muhammed el-Faryâbî. Riyad: Dârün Tayyibe, 1426/2005.
- Okumuş, Namık Kemal. *Kelâmda Ecel Problemi*. Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Temel İslâm Bilimleri Bölümü Kelâm Anabilim Dalı, Doktora Tezi, 2000.
- Râğîb el-İsfehânî, Ebû'l-Kâsım el-Hüseyn b. Muhammed. *el-Müfredât fi garîbi'l-Kur'an*. b.y.: Mektebetü Nizâr Mustafa el-Bâz, ts.
- Râzî, Ebû Abdillâh (Ebû'l-Fazl) Fahrüddîn Muhammed b. Ömer b. Hüseyin et-Taberistânî. *Tefsîrûl-Fahrî'r-Râzî -el-Müştehir bi't-Tefsîri'l-kebir ve Mefâtihi'l-gayb-*. 32 Cilt. Beyrut: Dârü'l-Fikr, 1401/1981.
- Şerîf el-Murtazâ, Ali b. el-Hüseyn el-Müsevî. *Tefsîrû's-Şerîf el-Murtazâ -Nefâisü't-te'vil-*. thk. Müctebâ Ahmed el-Müsevî. 3 Cilt. Beyrut: Mektebetü'l-İlemî li'l-Matbûât, 2008.
- Şeyh Müfid, Ebû Abdullâh Muhammed b. Muhammed b. Nümân el-Bağdâdî. *Taşhîhü i'tikâdâti'l-İmâmîyye*. thk. Hüseyin Dergâhî. Kum: Müessesetü'l-İmam es-Sâdik, 1413/1992.
- Şeyh el-Müfid, Ebû Abdullâh Muhammed b. Muhammed b. Nümân el-Bağdâdî. *Evâilü'l-makkâlât*. thk. Şeyh İbrahim el-Ensârî. Kum: el-Mu'temerü'l-Âlemi li-Elfiyyeti's-Şeyh el-Müfid. Müfid, 1413/1992.
- Şeyh es-Sadûk, Ebû Câfer Muhammed b. Ali b. el-Hüseyn b. Bâbeveyh el-Kummî. *Kitâbü'l-İ'tikâdât*. thk. Müessesetü'l-İmam el-Hâdî. Kum: Peyâm-i İmam Hâdî, 1433/1971.
- Taberî, Ebû Câfer Muhammed b. Cerîr b. Yezîd el-Âmülî. *Tefsîrû't-Taberî -min Kitâbihi Câmi'ü'l-beyân 'an te'vîli âyi'l-Kur'an-*. thk. Abdullâh b. Abdülmuhsin et-Türkî. 26 Cilt. Kahire: Merkezü'l-Buhûs ve'd-Dirâsâti'l-Arabiyye, 1422/2001.
- Tanahî, Mahmûd Muhammed. *min-Esrâri'l-luğa -fi'l-kitâb ve's-sünne-*. Mekke: Dârü'l-Feth, 2008.
- Teftazânî, Sa'düddîn Mes'ûd b. Fahriddîn Ömer b. Burhâniddîn Abdillâh el-Herevî el-Horâsânî. *Şerhü'l-akâid*. thk. Şeyh Ahmed Hicâzî es-Sakkâ. Kahire: Mektebetü'l-Külliyâti'l-Ezheriyye, 1407/1987.
- Tehânevî, Muhammed Ali. *Mevsû'atü keşşâfi ıstilahâti'l-fünûn ve'l-'ulûm*. thk. Ali Dahrûc. trc. Abdullâh el-Hâlidî. Beyrut: Mektebetü Lübnan Nâşîrûn, 1996.

- Tirmizî, Ebû İsâ Muhammed b. İsâ b. Sevre (Yezîd). *el-Câmi 'ü'l-kebir*. thk. Beşâr Avâd Marûf. 6 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Ğarb el-İslâmî, 1417/1996.
- Yalçınkaya, Mustafa. "Kelâmî Bir Problem Olarak Ecel ve Maktulün Eceli Meselesine Mukayeseli Bir Yaklaşım". *Erzincan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 11/1 (2018), 189-212.
- Zemahşerî, Ebû'l-Kâsım Mahmûd b. Ömer b. Muhammed el-Hârizmî. *el-Keşşâf 'an hakkâiki't-tenzil ve 'uyünü'l-ekkâvil fi vücûhi't-te'vîl*. Beyrut: Dâru'l-Mârifet, 3. Baskı, 1430/2009.
- Zürkânî, Muhammed Abdülazîm. *Menâhilü'l-'irfân fi 'ulûmi'l-Kur'ân*. thk. Fevvâz Ahmed Zümerli. 2 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kitâbi'l-Arabî, 1415/1995.

The Traces of the Death's Variability Idea in the Verses

Nezir MAVİŞ*

Extended Abstract

The life span/capacity of man is limited by biological, social and other laws and conditions within the scope of sunnah. In other words, the preferences and actions of the individual are effective in reaching the old age period called *haddu'l-herem/erzel-i* life. This means that divine predestination regarding human death is related to determining a life span/capacity for the human species rather than determining a definite and unchangeable period for each human being to live, and whether or not this period is used at the maximum level is left to the preferences and actions of the individual. This thought, which is also compatible with the *nass*, reinforces the awareness of taking responsibility in protecting the life of oneself and others by getting rid of the individual's fatalistic understanding.

Although there are texts in the Qur'an and hadiths that are suitable for outwardly referencing the immutability and variability of eternity, it is understood that those who state the immutability of eternity are related to situations such as death and the Day of Judgment. When these texts about death that comes at the end of human extinction, the destruction that comes at the end of the time given for the repentance of the tribes who persist in denial, doomsday, and resurrection that comes at the end of worldly life, it is impossible to go back.

Those who defend the immutability of the period rejected the variability of the time, considering that the introduction/prevention and delay/postponement in human life mean a change in Allah's knowledge. However, this is an opportunity given to man by being tested, his ability to use his mind and will correctly, the balance of freedom-responsibility, and sunnah. Otherwise, the texts suggest that people take precautions to protect their own and others' lives, protect their health and well-being, and seek treatment when the sick lose their meaning. In addition, the Qur'an, which states that the issue of whose lifespan will be extended and whose life will be shortened, is written in a book, and the fact that Allah can abrogate the previous decree with a later decision reveals the variability of the term. Just as abrogation does not require a change in Allah's knowledge, change in death does not require it either. Therefore, the evolution of human life due to accidental reasons and preferences is a thought based on Qur'anic foundations. On the contrary, it leads to the imagination of a god who cannot change the time, is not self-governing, and cannot do whatever he wishes.

Those who argue that the variability of death requires a change in divine knowledge have confused science with predestination and creation. Because Allah's command pertains to everything that is or is not the subject of His apprecia-

* Asst. Prof., Muğla Sıtkı Koçman University, Faculty of Theology, Department of Kalam and History of Islamic Sects, Muğla, Turkey, nezirmavis@mu.edu.tr, <https://orcid.org/0000-0001-9762-9849>.

tion and creation, in other words, the knowledge of something does not mean the creation of that thing and its appearance on the stage of existence. As a matter of fact, by touching on this point, commentators who draw attention to the fact that there is a conflict between the texts that express presentation and delay in death and those that state the opposite saw that the only way to get rid of this problem is to realize that divine knowledge and predestination and creation are not the same thing. Fahreddin er-Razī and Muhammed b. Commentators such as Tahir Ibn Āşūr, Islāmīc philosophers who divide the death of man into two as natural death and eternal life, with their thoughts that there are two types of death for man, namely death and death They united at the same point with the Shia, who divided them into two. It is known that some mu'tazilites from Mu'tazila also hold this view.

The verses of the Qur'ān, which associate misfortunes with the evils of society, show that the individual has an influence on his death, as well as indirectly having an effect in natural disasters in which he has no apparent involvement. In this sense, the Qur'ān associates the destruction of past ummahs with their insistence on unbelief. In conclusion, we can say that the texts about human death show that besides the fact that the individual's death is long or short, his choice and action also indirectly plays a role in changing the death of other people. Therefore, it is understood that the idea of the variability of death is compatible with the nass, the biological and social laws surrounding life, the human mind, and the flow of life.

Keywords: Kalām, verse, death, procrastination, delay.

